

Шнайдер Є. П.

ORCID: 0009-0002-9053-696

*головний редактор Етнографічного фотомузею
«Мій یتетл – єврейські містечка України»,
провідний експерт Об'єднаної єврейської общини
України з питань історії та традицій*

ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ НАДГРОБКІВ НА ЄВРЕЙСЬКИХ ЦВИНТАРЯХ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Ключові слова: єврейський цвинтар, дерев'яна мацева, надгробок, пам'ятник, кладовище, поховання.

Починаючи з ХІ ст., єврейські надгробні пам'ятники (мацеви) в Європі виготовлялися переважно з каменю. На території України використовувалися вапняк або пісковик. Однак у деяких регіонах поширеними були дерев'яні мацеви, які майже повністю зникли до наших днів.

Причини встановлення дерев'яних мацев

Природний фактор. Переважна більшість дерев'яних мацев зафіксована на територіях, де вапняку чи пісковика немає або вони рідкісні, – на Волині та Поліссі.

Економічний фактор. Незаможні єврейські родини не могли дозволити собі кам'яні надгробки. Поодинокі випадки на Поділлі та в Галичині також пов'язані з економічними труднощами.

Вплив місцевих традицій. На Поліссі серед місцевого населення зберігалися традиції влаштування дерев'яної “хатки” над похованням [1], що перейняли місцеві євреї.

Специфічні обставини. У Берліні (1727 р.) поховальне братство заборонило кам'яні надгробки для неодружених чоловіків [2]. Після погромів часів Громадянської війни дерев'яні мацеви встановлювалися масово як тимчасові.

Джерела та датування

Через недовговічність матеріалу жодна мацева, встановлена до Першої світової війни, не збереглася. Основні джерела: фотографії солдатів Австро-Угорської армії (1914–1918), матеріали експедиції Ан-ського (1913–1914), кінохроніки 1920-х рр.

Найстаріше свідчення – фотографія мацеви з села Коритниця (Волинська обл.), датована 1704 роком. Єдиний збережений фрагмент

мацеві кінця XIX ст. сьогодні зберігається в музеї с. Корюківка (Чернігівська обл.).

Регіональні форми

Волинь. Мацеві склалися з горизонтальної (прямокутна призма до 2 м) та вертикальної частин (висока дошка з круглим завершенням). У середині кола розміщувалася аббревіатура **זב** (“тут похований”) [3].

Поділля. Схожі на волинські, але з горизонтальною частиною у вигляді трикутної призми та переважно без круглого завершення [4].

Полісся. Форма будиночка довжиною до 2 м із двосхилою покрівлею та віконцем на передньому торці. Збереглися зразки 1950–1960-х рр. у Народичах та Олевську.

Галичина. Складні об’ємні форми з багатим декором, виготовлені за аналогією з кам’яними пам’ятниками. У Золочеві (1831, 1863 рр.) – з рослинними орнаментами, колонами, левами. У Дрогобичі – простіші форми з орнаментальним декором [5].

Унікальні випадки. У Черкасах після погрому 1919 р. встановили мацеві у вигляді поєднання поліської “хатки” з волинською вертикальною стелою [6]. У Балті були цегляні мацеві з дерев’яним дахом.

Отже, на початку XX ст. дерев’яні мацеві були важливим складником єврейських цвинтарів України, іноді займаючи значну їхню частину. Форми варіювалися залежно від регіону, зазнаючи впливу місцевих традицій та економічних факторів. Це явище демонструє адаптацію єврейських громад до місцевих умов та взаємовплив культур.

Література:

1. Гайдучик В. Дубовые колоды на полесских некрополях: к вопросу об ареале бытования традиции [Електронний ресурс] / Виктор Гайдучик. – 15.06.2019. – URL: <https://www.ufo-com.net/publications/art-11017-dubovye-kolody.html>

2. Stern M. Protokollbuch der Chewra Kadischa Gemillus Chasodim (Deutsche Übersetzung, Abschrift), 1884–1939 [Архівний документ] / Moritz Stern. P. 17–616. Stern, Moritz – Private Collection // National Library of Israel.

3. Jewish Cemeteries [Електронний ресурс] // Bagnowka. URL: <https://www.bagnowka.pl/?m=cm&g=2>

4. Евреи на фотографиях экспедиции Ан-ского. Волинь, часть 5 [Електронний ресурс] // Этнографический фотомузей “Мой штетл – еврейские метечки Украины”. URL: https://myshtetl.org/articles/jews_volyn5.html

5. Heilig N. View of a tombstone in the Jewish cemetery in Drohobycz [Фотографія] / Natan Heilig. 1921. Collections: 2005.76 // United States Holocaust Memorial Museum. Provenance : Paul (Leopold) Lustig.

6. Pogroms in Ukraine, 1919–1920 [Відеозапис]. 1919–1920. 1 електрон. ресурс (2 хв. 49 с.): звук., чорно-біл. (United States Holocaust Memorial Museum; TSDKFFA (Central State Film and Photo Archive of Ukraine)). URL: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn1002937>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-530-6-78>

Яблонський В. В.

ORCID: 0000-0002-4000-8440

магістр архівознавства, вчитель історії

Поляхівський ліцей

с. Поляхова, Хмельницька область, Україна

ПОЛЬСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В МІСТЕЧКУ БАЗАЛІЇ НА ВОЛИНІ

Ключові слова: Базилія, Базалія, Волинь, євреї, поляки.

Перші згадки про Базилію (сучасну Базалію) на Хмельниччині датуються XVI століттям, коли вона належала до впливового князівського роду Острозьких. Завдяки своєму розташуванню містечко розвивалося як торговий та ремісничий центр. Наявність магнатських маєтностей князів Острозьких, Заславських, Любомирських, Сангушків, Яблоновських [9, с. 263–264] сприяла залученню сюди різних етнічних та релігійних груп, серед яких були поляки та євреї.

Польська громада була представлена переважно шляхтою, яка володіла землями та відігравала значну роль в адміністративному та культурному житті містечка. Про це свідчить згадка про заснування князем К.-В. Острозьким першого костелу в Базалії в 1586 році [10, с. 181]. Єврейська громада, ймовірно, почала формуватися дещо пізніше, займаючись переважно торгівлею, ремеслами та фінансовою діяльністю, що було характерно для єврейського населення в тогочасних польських містечках. Точних відомостей про чисельність єврейської громади Базилії в XVI ст. ми не маємо, але знаємо, що вона була, і немала. Свідченням цього є розповідь Каспера Срочковського від 21 серпня 1596 р., у якій він вказує, що волинський поборець Миколай Семашко відмовився прийняти 50 польських злотих